

STALINOVY VÁLEČNÉ NÁSTROJE

Step v Kazašské sovětské socialistické republice, nedaleko od jaderného výzkumného střediska s krycím jménem Naděžda.

Atomová puma spočívala na vrcholu třicet metrů vysoké věže. Zkušební bomba s označením RDS-1 připomínala svým tvarem obrovskou kovovou slzu s nýty a šrouby po obvodu. Všechno bylo připraveno. Skořepina bomby skrývala uranovou a plutoniovou nálož s explozivním potenciálem dvaceti kilotun TNT, což se zhruba rovnalo výbušné síle atomové bomby, kterou Američané před čtyřmi lety – na konci druhé světové války – svrhli na japonské město Nagasaki. Po půlnoci 29. srpna 1949 odjeli sovětští vědci z výzkumného střediska na střelnici a krátce před rozedněním už pod dohledem náčelníka Stalinovy tajné policie Lavrentije Beriji zaujali místa u svých přístrojů na řídicím stanovišti v krytu vzdáleném deset kilometrů od věže s bombou. Výbuch byl naplánován na šest hodin ráno. Zbývalo už jen pár chvil do okamžiku, kdy Kreml učiní rozhodující krok do nukleární epochy, který ukončí americký jaderný monopol, zajistí Sovětskému svazu postavení globální supervelmoci a dodá studené válce trvalý náboj hrozby jaderné apokalypsy. To vše se odehrávalo deset let po vrcholu stalinských čistek a dvě desetiletí po hrůzách násilné kolektivizace. Bolševický režim nyní využíval německé válečné zajatce jako otrocké pracovní síly a perzekvoval vlastní vojáky, kteří se vrátili z hitlerovských zajateckých táborů. Na „osvobozené“ rudoarmějce čekalo doma pronásledování, gulagy a mnohdy i popravčí čety. Všichni sovětští občané dobře znali metody, jaké Berija používá při plnění Stalinových rozkazů. Vedoucí vědeckého týmu fyzik Igor V. Kurčatov a jeho spolupracovníci měli strach. Pokud bomba selže, pak bylo vysoce pravděpodobné, že někteří z nich skončí na popravišti.

Zkušební atomová střelnice představovala propracované dobové dílo. Nacházela se ve vyprahlé kotlině zhruba 150 kilometrů severozápadně od SemipalatinSKU (dnešní Semej), pohraničního města, kam kremelští vládcí posílali své poddané do vyhnanství už od carských dob. Sověti ji tady vystavěli v tempu, jaké dokáže zařídit jedině diktátor. Předpokládaná oblast výbuchu se dělila na dvě zóny, kde dělníci vybudovali rozličné stavby a rozmístili běžné civilní a vojenské

objekty. Byly tam budovy různých velikostí a konstrukce, železniční most, betonové kryty a také automobily, letadla, děla, obrněná vozidla a tanky. V celém prostoru se rovněž nacházelo mnoho živých zvířat. Některá z nich nechali Sověti v otevřeném terénu a další rozmístili do budov a vozidel, aby po výbuchu bylo možné vyhodnotit, jak tlaková vlna, žár a radiace vyvolané atomovou explozí zapůsobí na živé organismy v různých vzdálenostech a při rozdílném stupni ochrany před škodlivými účinky. Vědci si jako zkušební živočichy zvolili jednak prasata, protože jejich kůže se do jisté míry podobá lidské pokožce, a pak králíky zase kvůli příbuzné stavbě očí. Koně si vybrali proto, že je možné jim nasadit ochranné masky. Na vytyčené ploše se proti obloze vypínaly dvanáct metrů vysoké železobetonové věže s olověným plátováním uvnitř a se základy zapuštěnými hluboko do země. Tato stanoviště propojovalo podzemní kabelové vedení a technici do nich umístili kamery a různé měřicí přístroje. Sovětští fyzikové dosud nikdy neměli takovou příležitost, jaká se jim nyní naskytl, a rozhodně ji nehodlali promarnit. Nestačilo jim jen samotné odpálení bomby RDS-1. Měli také v úmyslu změřit účinky jaderné exploze na všechny objekty rozmístěné ve vymezených zónách – budovy, zařízení i zvířata.¹ V zájmu utajení probíhaly veškeré práce za těch nejpřísnějších bezpečnostních opatření, jaká dokázal Berija zorganizovat. Kurčatovovo výzkumné středisko vzdálené od střelnice asi hodinu jízdy autem po vymleté prašné cestě se nedalo najít na žádné mapě. Mělo vlastní poštovní směrovací číslo, které se často měnilo. Jedno z jeho krycích jmen znělo *Naděžda*, ruské slovo pro naději.

Nadešel čas.

Vyšlehl obrovský bílý záblesk a potom se objevila velká jasná žhnoucí masa. Pak se ozvalo strašlivé burácení tlakové vlny výbuchu, která se šířila prostorem a rozmetávala budovy, ohýbala mosty a drtila kryty. Zemina kolem věže se v prvním okamžiku roztavila a proměnila se v tekuté, rozžhavené magma, které vystříklo do vzduchu a potom pokrylo vodorovné plochy a okolní terén sežehující radioaktivní krustou. Když se tlaková vlna přehnalala nejbližšími úseky, ocelové hlavňe kanonů a tanků se ohnuly jako rákosí ve větru. Zvířata, jež se nacházela nejbliže epicentru, žár usmažil, a ta vzdálenější sežehl. Živí tvorové, kteří byli ještě o něco dál, utrpěli vlivem záření potenciálně smrtelné popáleniny a vědci pak dokumentovali jejich postupný úhyn. Půl minuty po odpálení bomby udeřila tlaková vlna výbuchu na kryt s řídicím stanovištěm. Bunkr se otřásl. Když hřmění utichlo, vyšli Berija a Kurčatov s ostatními vědci ven a hleděli na vzdouvající se hřibovitý mrak, který nasával kouř, hlínu a trosky.² Vysoko na obloze vířily kusy dřev a mračna prachu. Byl to úspěch.

Závod č. 74 iževského Strojírenského kombinátu v Ruské sovětské federativní socialistické republice

Ve chvíli, kdy moskevská diplomatická zastupitelství západních států odesílala svým vládám telegramy o sovětské jaderné zkoušce, dával se v jednom průmyslovém městě na Urale – asi 1800 kilometrů na západ od atomové střelnice u Semipalatinsku – do pohybu další ze Stalinových tajných zbrojních programů. Technici, kteří pracovali za tmavými cihlovými zdmi velkých továren iževského kombinátu, připravovali prototyp jednoho nového výrobku pro velkosériovou produkci. Strojáři, zbrojíři a další odborníci teď doladovali jeho konstrukci pod dohledem odpovědných činitelů. Sovětští komunističtí předáci tvrdili, že se ve zdejších závodech vyrábějí automobily, jenomže tenhle nový výrobek neměl s motorovými vozidly nic společného. Byla to vojenská zbraň. Podivně vypadající puška, jež se svým vzhledem vymykala klasickým vzorům.

Nová zbraň už na první pohled působila v mnoha ohledech nezvykle a její zvláštnost vyvolávala rozpaky a nevěřicné kroucení hlavou. Skládala se z jednoduchých, neuhlazených součástí, jež z hlediska západních průmyslových standardů připomínaly spíš rukodělné výrobky zručného řemeslníka. Celkově působila jako matoucí kompromis. Žádná z tehdejších západních armád se zatím ještě neodhodlala přikročit k tak svěbytné kombinaci konstrukčních řešení. Z hlediska hlavních měřítek představovala nová zbraň jakýsi mezičlánek, protože byla kratší než pěchotní pušky, jež měla nahradit, ale delší než lehké automaty, které sloužily už třicet let. Munici pro novou zbraň tvořily středně výkonné náboje, které neumožňovaly dostřel potřebný pro přesnou dálkovou snajperskou palbu, ale jejich balistický výkon zcela postačoval k tomu, aby dokázaly zabítet a působit těžká zranění na vzdálenosti, v jakých se odehrává naprostá většina bojových akcí. Nebyla to jednoduše jen jakási lehká váha mezi pěchotními puškami, ale skutečně přelomová zbraň. Umožňovala vést nepřetržitou automatickou palbu se stejnou kadencí, jaké dosahovaly kulometry, které už před více než půlstoletím změnily způsob vedení války. Dalo se z ní ovšem také střílet jednotlivými ranami jako ze starých pušek minulosti. Žádný z protivníků Sovětského svazu ve studené válce nedokázal přijít s koncepcí srovnatelné střelné zbraně, natožpak zahájit její výrobu, jež by poskytovala takovou palebnou sílu při tak malých rozměrech. A nový automat měl ještě další vítané přednosti. Ve srovnání s většinou soudobých pušek vykazoval jen malý zpětný ráz. Navíc fungoval tak spolehlivě, že sovětské zkušební technici jen stěží dokázali vytvořit takové podmínky, aby se začal zasekávat. Neselhával dokonce ani tehdy, když se do něj dostala bahnitá voda a obalil se pískem. A krom toho konstrukce téhle pušky byla natolik

minimalistická a jednoduchá, že základy zacházení s ní mohl zvládnout prakticky každý za pár minut. Učitelé na sovětských školách brzy poznají, že jejich žáci dokážou tuhle zbraň rozložit a složit třeba i za necelých třicet vteřin. Souhrn uvedených vlastností zaručoval, že až se nový samopal rozšíří, pak i lidé drobných postav, lidé bez technických dovedností a lidé ne příliš bystrí nebo nevdělaní dokážou téměř bez obtíží a s minimálním výcvikem ovládnout tuto lehkou zbraň schopnou zničující palby na vzdálenost rovnající se délce dvou až tří fotbalových hřišť. Z hlediska účelu, pro který Sověti nový samopal vytvořili – jako prostředek umožňující obyčejným lidem zabíjet jiné lidi bez větší přípravy nebo přílišných obtíží –, šlo o výjimečně dobře vymyšlený nástroj.

Nová sovětská střelná zbraň dostala označení AK-47. V době, kdy sověští fyzikové pronikali do tajemství jádra atomu, proběhla tajná konstrukční soutěž s cílem získat novou základní pěchotní zbraň. Krátce po Velké vlastenecké válce, jak v SSSR nazvali svůj boj proti hitlerovskému Německu, vybral Hlavní dělostřelecký úřad Rudé armády jako vítězný návrh prototyp samopalu AK-47. Písmena v jeho označení znamenají *avtomat Kalašnikova*, tedy automat Kalašnikovovy konstrukce, a jsou výrazem ocenění konstruktérského přínosu devětatadvacetiletého rotmistra a bývalého velitele tanku Michaila Timofejeviče Kalašnikova, kterému sovětská armáda a vládnoucí komunistická strana oficiálně připisují autorství vítězného návrhu. Dvojčíslí v označení Kalašnikovova samopalu znamená rok 1947, kdy technické oddělení v dalším tajném zbrojním komplexu ve městě Kovrov východně od Moskvy dokončilo výchozí prototypy. Od té chvíle se v provozech Iževského kombinátu na Uralu budovaly montážní linky pro výrobu nové zbraně. Za pětadvacet let se ze samopalu AK-47 stane nejrozšířenější střelná zbraň ve světových dějinách.

Americké zpravodajské služby se v tom čase pochopitelně a plným právem zaměřovaly na sovětské programy vývoje jaderných zbraní. Děni v Iževsku jejich pozornosti uniklo. Ve chvíli, kdy nad kazašskou stepí stoupal atomový hřib, nikdo nezaznamenal nástup nového Stalinova samopalu. A ani v průběhu příštích let se nikdo nebude vážněji zabývat tím, že zbrojovky v SSSR a spousty dalších závodů po celém východním bloku a ve státech spřízněných se Sovětským svazem nebo socialistickou ideologií chrlí miliony kalašnikovů. A v dobách, kdy svět svíral strach z jaderné války, také nikdo nepředvídal, že se z těchto střelných zbraní a příslušné munice tvořené zkrácenými náboji nakonec stane bezkonkurenčně nejvražednější nástroj studené války. Na rozdíl od jaderných arzenálů a veškerých technických prostředků, které se v souvislosti s nimi rozvinuly – balistických raket s bojovými hlavicemi, mobilních odpalovacích ramp,

strategických bombardérů a nukleárních ponorek –, představovala automatická puška výzbroj, která se skutečně dala použít. A žádná jiná zbraň ze zdánlivě bezbřehé a ohromující studenovělečné kolekce nástrojů na zabíjení se nemohla tak snadno a rychle vymknout státní kontrole. V tomto smyslu zrodil rok 1949 nesourodou, ale osudovou dvojici zbraní – bombu RDS-1 a samopal AK-47 –, jejich potomstvo bude působit ve vzájemném souladu a utvářet podobu budoucích ozbrojených konfliktů. Atomový deštník pevně zabetonoval stávající hranice a odstrašoval od neomezené války mezi konvenčními armádami nahromaděnými v Evropě a tím přispěl ke vzniku podmínek, za kterých se kalašnikovovy dostávaly z kontinentu na kontinent, ze státu do státu, od skupiny ke skupině, od muže k muži. Jak samopalů AK-47 přibývalo a rostla jejich proslulost, stávaly se postupně dominantním nástrojem násilí v oblastech konfliktů té doby. Šíření kalašnikovů probíhalo nejprve pozvolna a po jednotlivých krocích, ale v průběhu času se prakticky úplně vymklo kontrole. Počátkem 60. let po děsivém zážitku kubánské raketové krize a během postupné eskalace války ve Vietnamu pochopili vůdci v Kremlu i v Bílém domě, že jaderné arzenály učinily z přímé totální srážky mezi supervelmocemi konflikt, ve kterém není možné zvítězit. Malé války a zástupné bojové síly se staly prostředkem, jak i za studené války vést horké ozbrojené konflikty.

Začala éra samopalu Kalašnikov.

A zatím stále ještě neskončila.

Tato kniha se zaměřuje na nejvýznamnější a na bojištích nejrozšířenější typovou řadu lehkých střelných zbraní naší doby. Zbraně této řady, kterou tvoří originální samopal AK-47, jeho varianty, licenční kopie a další odvozené typy, zaplavily arzenály a zbrojní tržiště po celém světě a staly se hlavní výzbrojí povstalců, teroristů a mnoha zločineckých band. Zde se budeme věnovat historickým kořenům, konstrukci, výrobě, distribuci, hromadění, vývozu a používání samopalu Kalašnikov, jenž se stal jedním z hlavních válečných nástrojů posledního půlstoletí a toto postavení si patrně udrží ještě přinejmenším dalších padesát let. Nepůjde tu však jen o pouhý popis všudypřítomnosti jedné automatické pušky na bojištích. O samopalu AK-47 se tu nepojednává výlučně jenom kvůli hodnocení zbraně samotné. Tím nemá být řečeno, že by typová řada kalašnikovů sama o sobě nenabízela rozsáhlé a zajímavé téma, právě naopak. Závažnější tu však jsou širší souvislosti. Historická pozice, kterou si samopaly kalašnikovské linie vydobily, přesahuje okruh otázek typu, kdo, kde, kdy a jak je vyráběl nebo používal. Význam automatu Kalašnikov daleko přesahuje okolnosti jeho původu ve stalinském Sovětském

svazu, jeho technickou užitečnost jako nástroje na zabíjení, proslulou spolehlivost a snadnou ovladatelnost, závratné počty vyrobených kusů nebo mnohoznačnost jeho významů, přestože i tohle všechno má zásadní důležitost.

Pokud jde o zmíněné širší souvislosti, skýtají osudy automatu Kalašnikov možnost zkoumat pokroky ve zmenšování a zjednodušování rychlopalných střelných zbraní jako soustavu procesů, které po vytržení z normálních tržních mechanismů a ve spojení s hromadnou výrobou v plánovaných ekonomikách neprůhledných nebo nestabilních států umožnily, aby se automatická palebná síla dostala do nespočetných rukou. A umožňují také zhodnotit výzbrojní rozhodnutí státních orgánů, na Východě stejně jako na Západě, a zmapovat mnohé způsoby přesouvání zbraní do dalších zemí a do rukou dalších skupin, což často mívá katastrofální důsledky. Výsledky takových procesů utvářejí podobu válčení a ovlivňují bezpečnost a politický vývoj ve velkých částech světa. Tato kniha tedy vypráví o tom, jak se automatické pušky – lehké a nezdělané snadno utajitelné nástroje, jež dokážou spolehlivě a účinně plnit úkoly, pro které byly určeny – zrodily a dostaly do všeobecného užívání.

V tom nejužším smyslu stál u zrodu těchto zbraní souhrn neblahých a mocných politických proudů první poloviny 20. století. Byly to potřeby studené války, ale také nacismus a stalinismus, které společně vtiskly útočným puškám počáteční podobu. Nicméně kořeny všeho sahají ještě mnohem hlouběji do historie. Moderní samopaly jsou výsledkem evolučních procesů ve vývoji zbraní a střeliva a změn ve vojenském a ekonomickém myšlení, které provázely industrializaci a polarizaci světa. Dané okolnosti a snahy příslušných aktérů nakonec přivedly na svět skladné automatické pušky. Tenhle úspěch by ovšem nebyl možný bez již zmíněné mnohem delší a bohatší historie, v níž vystupují spousty génů a bláznů, bezohledných zločinců a naivních idealistů, propagačně zdatných obchodníků a nenapravitelných ziskuchtivců. Nechybí v ní ani výlučná galerie vrahů všeho druhu a vedle nich, tehdy jako dnes, vystupují také lidé, kteří si přáli všechno to zabíjení zastavit. Tohle putování dějinami zároveň nabízí přehledku hlouposti a bláznovství vládních činitelů a vysokých armádních důstojníků různých států a také okružní vyhlídkové cesty po sovětské politické tundře a mnoha nejkrvavějších bojištích moderní doby, na kterých vojáci zjišťovali, že používají špatnou taktiku nebo nevhodnou výzbroj. Je to také příběh Spojených států, kde průmyslová revoluce v 19. století posloužila jako inkubátor rychlopalných zbraní. Jenomže když se Amerika později stala supervelmocí čelící Sovětskému svazu a diktovala výzbrojní rozhodnutí svým partnerům v NATO, činitelé ve Washingtonu se opakovaně dopouštěli chyb při hodnocení směrů vývoje automatických

zbraní. Američtí vojáci a námořní pěšáci v 60. letech nakonec objevili, že v palebné síle zaostávají za svými protivníky. Ve východním bloku se počátkem 50. let podařilo vyvinout soustavu automatických zbraní kalašnikovské linie. Amerika měla v tomto směru velké zpoždění. Takové přehmaty začínaly v polovině 19. století a pak se během víc než stoletého období opakovaly v rozhodujících chvílích stále znovu. Naše kronika se nakonec, ve druhé polovině studené války, opět vrátí k líčení postupného přesouvání automatů Kalašnikov z držení armád do rukou partyzánů, povstalců, násilníků, banditů, dětských vojáků a k houfům dalších ozbrojenců, kteří tuto zbraň používají v rozporu s vyhlášenými a snad i skutečně zamýšlenými důvody jejího vzniku. Samopaly sovětské konstrukce zpočátku sloužily jako výzbroj pravidelných armád. Jenomže státy, které je vyráběly, nad nimi časem ztratily dohled a kontrolu a dnes jsou kalašnikovky ve velké části světa dostupné prakticky komukoli.

Při posuzování samopalu AK-47 z uvedeného hlediska se tato práce pokouší oprostit dějiny vývoje a používání kalašnikovů od zjednodušujících a zmanipulovaných verzí, které celou věc líčí zavádějícím způsobem. Pečlivě upravená historie samopalu Kalašnikov ze sovětských dob nabízela jásavé proletářské podobenství a tvrdila, že se sovětský automat zrodil v mysli nadaného poddůstojníka, který sice nebyl obdařen vyšším vzděláním, ale toužil věnovat svému národu nástroj k obraně vlasti. Tohle evangelium, které šířila propagandistická mašinerie komunistické strany, ovšem vyžadovalo patřičné úpravy a lži. Sovětská oficiální verze obsahuje tolik výmyslů, z nichž některé se dostávají až na hranici karikatury, takže ji nakonec veřejně kritizoval i Michail Kalašnikov, byť jen krotce. Na historický popis byla nejenom příliš zdobná a faktograficky vyprázdněná, ale i dost neuměle sestrojená. Zdůrazňovala hrdinskou spontaneitu jednoho člověka, kterého k vytvoření nové zbraně vedly důvody, jež se rozhodně neshodují s nejtýpějšími způsoby jejího využívání. Samopal AK-47 se nezrodil ze zjevení, které u pracovního stolu osvítilo jednoho cílevědomého rotmistra Rudé armády. Hrdinství v obvyklém smyslu toho slova s tím nemělo nic společného a živelné rozhodnutí, soudě podle podrobného studia dostupných dokumentů, tu nehrálo prakticky žádnou roli. Samopal Kalašnikov povstal ze státem řízeného procesu a kolektivního úsilí. Nejednalo se o dílo jednotlivce, ale o produkt administrativně-technické mašinerie. A velké rozšíření této zbraně a její značná obliba u válečníků nejsou dány tím, že je „jednoduchá, spolehlivá a snadno ovladatelná“, jak generál Kalašnikov často zdůrazňuje.³ Skutečnost, že se samopaly kalašnikovské linie staly hlavní lehkou střelnou zbraní ve světě, vyplývá jednoznačně z toho, že se jich vyrobily desítky milionů kusů ve státech, které je pak šířily dál, nebo nad nimi

ztratily kontrolu. Podstatu jeho proslulosti nám pomůže pochopit jeden příklad. Kdyby AK-47 zkonstruovali v Lucembursku, doslechla by se o něm nejspíš jen hrstka lidí. Lucembursko však takovou zbraň vyvinout nemohlo, protože nemělo sovětskou byrokracii a nepůsobily v něm svébytné historické síly, jež samopalu Kalašnikov vtiskly v SSSR konečnou podobu. Uvedené zhodnocení není v žádném případě namířeno proti Michailu Kalašnikovovi, má jen ozřejmit širší a zajímavější procesy, jež vedly ke zrodu útočných pušek a k jejich celosvětovému používání, a osvětlit vnitřní fungování Sovětského svazu v dobách, kdy se tato velmoc cítila krajně ohrožená. V daném případě je to sovětský stát, který sestrojil jak samotnou zbraň, tak i mýty, které ji opřádají. Až příliš mnoho lidí pokládá studium zbraní za ryze technický obor. Tato kronika automatických střelných zbraní nahlížená skrze historii samopalu AK-47 a jeho rozšíření do celého světa svědčí o tom, že tak tomu není. Ale nejdřív je nutné strhnout roušku legendy.

Se zkoumáním daného tématu by se dalo začít v řadě různých etap časového období, které trvalo zhruba sto let. My začínáme u dr. Richarda J. Gatlinga a jeho vynálezu z roku 1862 – strojní pušky Gatling. Tato puška byla první dostatečně účinná rychlopalná zbraň – masivní, nedoceněná a často odmítaná – pro vojenské potřeby a stala se předchůdkyní všech ostatních. Raný Gatlingův systém vážil kolem jedné tuny a nebyl o nic mobilnější než tehdejší kanony. Strojní puška Gatling potřebovala vícečlennou obsluhu a spřežení mezků nebo koní pro přesuny na bojišti. První modely měly svoje vrtochy, byly náchylné k zasekávání a často se stávaly předmětem pohrdání ze strany tradicionalistů, kteří nechápali, jaké možnosti nová zbraň nabízí. Přesto měly gatlingy v dějinách válčení jedinečný význam. Výrazné rysy moderní války a bezpečnostní nestability je možné sledovat prostřednictvím procesu zmenšování a šíření rychlopalných zbraní, který odstartovaly právě Gatlingovy konstrukce. Sovětské rozhodnutí z roku 1949, aby se samopal AK-47 stal standardní pěchotní střelnou zbraní jejich armády, představuje v tomto vývoji význačný předěl. Jedna supervelmoc zvládla účinnou miniaturizaci rychlopalné zbraně, kterou mohl používat jednotlivý voják prakticky ve všech typických situacích, kdy lze střelnou zbraň využít. Z Gatlingova aparátu o váze jedné tuny se stal čtyřkilogramový samopal – tolik váží kalašnikov s plným zásobníkem – dostatečně skladný na to, aby se dal nosit pod pláštěm. Bojovníci, kteří museli čelit této nové zbraní, měli na výběr dvě možnosti. Buď si také pořídit kalašnikov, anebo přijít s nějakou zbraní, která se mu v boji vyrovná. Válčení se točilo kolem Stalinovy zbraně.

* * *